

Saksalaista tutkimusta venäläisestä kapitalismista

Felix Jaitner: *RUSSLAND: Ende einer Weltmacht. Vom autoritär-bürokratischen Staatssozialismus mit Ressourcen-extraktivismus und Kriegswirtschaft in die Zukunft?* Hampuri: VSA 2023, 293 s.

Felix Jaitner: *Russlands Kapitalismus. Die Zukunft des 'System Putin'*. Hampuri: VSA 2003, 183 s.

Saksalainen Felix Jaitner on julkaissut kaksi venäläistä kapitalismia koskevaa kirjaa VSA-kustantamolla: *Russlands Kapitalismus* (sit. RK) ja *RUSSLAND: Ende einer Weltmacht* (sit. REW). Kummatkin teokset perustuvat hänen aikaisemmille tutkimuksilleen. Mittavampi ja teoreettisempi jälkimmäinen kirja on päivitetty versio Jaitnerin väitöskirjasta, kun taas ensin mainittu lyhyempi teos on deskriptiivisempi ja keskittyy Venäjän 1990-lukuun. Kirjat ovat osittain päällekkäisiä, mutta toisaalta tukevat toisiaan painotuseronsa vuoksi. Jaitner tarkastelee marxilaisvaikutteisesta näkökulmasta venäläistä kapitalismia yhdistäen ekologisen näkökulman, regulaatioteorian ja maailmanjärjestelmänalyysin. Hän pyrkii siis yltämään vastakkainasettelun sisäisen ja ulkoisen tarkastelutavan välillä.

Jaitner kritisoi kahta näkökulmaa, jotka hänen mukaansa ovat vallitsevia Venäjän suhteen. Ensinnäkin hän kritisoi näkökulmaa, joka pelkistää Venäjän politiikan ulkopoliittikkaan ja pelkistää esimerkiksi Ukrainan sodan syyn tähän. Tätä vastoin Jaitner korostaa, että ”Venäjän yhä suuremmissa määrin ekspansiivinen ulkopoliittikka on valtablokin reaktio

moninaisesti kriisiprosesseihin Venäjällä ja jälkineuvostoliittolaisella alueella” (RK, 9). Venäjän ulkopoliittikkaa ei siis voi poliittisesti palauttaa pelkästään esimerkiksi Naton itälaajentumiseen, vaikkei Jaitner sen merkitystä kyseenalaistakaan. Toisekseen Jaitner vastustaa liiallista keskittymistä Vladimir Putinin henkilöön ja ideologiaan, sillä ”tällainen tarkastelutapa estää tarkastelemasta yhteiskunnan sisäisiä konflikteja ja prosesseja” (RK, 9). Jaitner korostaakin, että Venäjää voidaan ymmärtää vain historiallisesta ja kapitalismiteoreettisesta perspektiivistä käsin. Teoksista voidaan tiivistää kolme pääteemaa: ekstraktivismi Venäjän kapitalismissa, 1990-luvun autoritäärisyyden merkitys nykyhetkelle ja venäläisten pääomafraktioiden välinen kamppailu.

Jaitnerin keskeinen käsite, joka hänen mukaansa puuttuu suuresta osasta kriittistä Venäjä-analyysiä, on *ekstraktivismi* (REW, 22–29). Käsite on ollut keskeinen Latinalaisen Amerikan keskusteluissa. Ekstraktivismilla tarkoitetaan kasautumismallia, jossa raaka-aineet kuten öljy, kaasu ja kaivannaiset ovat maan keskeinen vientituote ja sen talouden perusta. Raaka-aineiden vienti tuottaa suuria tuloja, mutta toisaalta raaka-aineiden painoarvon seurauksena maan sisäinen teollinen tuotanto on yksipuolista, investoinnit muille aloille vähäisiä. Lisäksi ekstraktivistiseen kasautumismalliin perustuvat taloudet ovat poikkeuksellisen riippuvaisia maailmanmarkkinoista. Ekstraktivismi on myös ekologisesti tuhoisaa ja vaatii usein maa-alueiden pakkoluovuttamis-

ta. Empiirisesti ekstraktivismilla näyttää olevan yhteys autoritaariseen hallintoon. Jaitner korostaa, että ekstraktivismiin käsitteen soveltaminen Venäjään mahdollistaa tiukan etelä/pohjoinen -dikotomian kyseenalaistamisen (REW, 27). Luonnollisesti Venäjä sotilasmahtina ja suurena taloutena eroaa klassisista esimerkeistä ekstraktivismista Afrikassa tai Latinalaisessa Amerikassa. Jaitner kutsuu Venäjää, maailmanjärjestelmäteoreetikko Boris Kagarlitskiä seuraten, ”perifeeriseksi imperiumiksi” (REW, 33).

Ekstraktivismi auttaa Jaitnerin mukaan ymmärtämään Venäjän kapitalismin Länsi-Euroopasta eroavaa luonnetta ilman että tämä erityisluonne redusoidaan ”totalitaariseen perintöön” tai ”epätäydelliseen” siirtymään kapitalismiin (REW, 58). Samoin ekstraktivismiin käsite kytkee venäläisen kapitalismin länsieurooppalaiseen kehityskulkuihin. Ekstraktivismi oli keskeistä jo Neuvostoliiton aikana, sekä sen sisäisen teollistumisen perustana että 1970-luvulta lähtien osana Neuvostoliiton kasvavaa riippuvuutta läntisistä markkinoista. Kuitenkin kotimaisen teollisuuden tuhoutuminen 1990-luvun shokkiterapiassa, jonka myötä tuotannon taso laski noin 50 % (REW, 62), vahvasti huomattavasti ekstraktivismiin painoarvoa. Siinä missä Neuvostoliitossa ekstraktivismi yhdistyi pitkälti kotimaisen teollisuuden kehittämiseen, joskin ylläpitäen alueellisia hierarkioita Neuvostoliiton sisällä, 1990-luvulta alkaen länsimaat ovat yhä enemmän ulkoistaneet ekologisia kustannuksiaan Venäjälle (REW, 86–89).

Ekstraktivismi on siis vain vahvistunut taloudellisen integraation myötä. Ekstraktivismiin vakiintuminen Putinin valtakaudella on vaikuttanut ratkaisevasti Venäjän valtion muotoon ja toimintaan: ”Viimeistään Putinin aikakaudella raaka-aine-teollisuuden ja valtion kehitys ovat olleet mitä tiukimmin yhteen kietoutuneita.” (REW, 103.) Tässä mielessä Venäjän kapitalismin erityispiirteet eivät selity vain maan sisäisistä syistä käsin.

Kiinnostava Jaitnerin huomio on, että ekstraktivismiin merkitys selittää, miksi ympäristöliike on ollut Venäjällä niin heikko ja usein valtiollisesti vainottu. Ympäristöaktivistien valtiollinen vaino on tunnetusti merkittävä kysymys myös Latinalaisessa Amerikassa ja se näyttääkin olevan yhteydessä ekstraktivistiseen kasautumismalliin. Myöskään venäläinen vasemmisto ei valtavirtaisessa muodossaan ole juuri kyseenalaistanut ekologisesti tuhoisaa kasautumismallia. Paitsi että kyse on itseään Neuvostoliiton perillisenä pitävän nimellisen venäläisvasemmiston produktivismista, vasemmiston ja ympäristöliikkeen etäisyys Venäjällä johtuu Jaitnerin mukaan myös siitä, että 1990-luvulla aiemmin Neuvostoliiton ympäristötuhoja vastustaneet ympäristöaktivistit usein kannattivat kapitalismia ja jopa ääriusliberaalia Jeltsinin shokkiterapiaa. Markkinat nimittäin nähtiin suunnitelmatalouden verrattuna tehokkaina ja täten ekologisina. (REW, 86–87.)

Jaitner korostaa, että nykyisen Venäjän autoritaariset piirteet voidaan ymmärtää vain tarkastelemalla 1990-luvun kehitys-

kulkuja. Tässä mielessä Putinin hallinnon autoritäärisyys – joka yhdistyy uusliberaaliin sosiaalipolitiikkaan – ei varsinkaan 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä merkinnyt katkosta Jeltsinin aikaan vaan ennemminkin jatkuvuutta, vaikka valtion rooli taloudessa kasvoikin. Sekä Jeltsin että Putin edustavat Jaitnerin mukaan klassista bonapartistista autoritääristä hallintoa, joka perustuu heikkoon kansalaisyhteiskuntaan, rajoittuneeseen hegemoniaan ja vahvaan keskusjohtoon. (REW, 96–112.) Putin ja Jeltsin jakavat myös laajassa mielessä uusliberaalin ja talouskuriin perustuvan sosiaalipolitiikan. Jaitner käsittelee 1990-luvun shokkipolitiikan tunnettuja sosiaalisesti katastrofaalisia seurauksia (RK, 72–76), mutta korostaa, ettei Putinin aikakausi tuonut merkittävää sosiaalipoliittista muutosta. Toki erityisesti 2000-luvun alussa vahva, joskin alueellisesti epätasainen, talouskasvu pehmitti väestön taloudellista ahdinkoa ja lisäsi kulutusmahdollisuuksia (REW, 108), mutta tultaessa 2010-luvulle sosiaalinen eriarvoisuus ja Putinin hallinnon leikkauspolitiikka johtivat laajoihin protestiliikkeisiin, jotka kertoivat valtablokin ristiriidoista (REW, 170–174).

Jaitner korostaa, että väkivalta oli keskeinen väline jo Jeltsinin kaudella, mistä on osoituksena muun muassa ensimmäinen Tšetšenian sota, jossa tuhottiin 50–70 % alueen asuntokannasta (RK, 108). Sen lisäksi Jaitner korostaa, kuinka Jeltsin 1993 hajotti parlamentin laittomasti, ja kun parlamentti vastusti tätä, sotilaat miehittivät parlamentin 4.11.1993. Jeltsi-

nillä oli, kuten hän Jaitnerin siteeraamissa muistelmissaan kertoo, toimilleen lännen ja erityisesti Saksan Helmut Kohlin tuki, sillä autoritäärisiä toimia pidettiin välttämättöminä kommunismin lopulliseksi kukistamiseksi. (RK, 88.) Jaitner siteeraa Saksan yleisradion ulkomaankirjeenvaihtajaa Dirk Sageria: ”Lännessä päivää juhliittiin uutena Jeltsinin voittona kommunismista. Jos läntisten kirjeenvaihtajien raportointi ei vastannut tätä lukutapaa, he näyttäytyivät epäilyttävässä valossa” (RK, 90). Tämän jälkeen Jeltsin ajoi läpi hyvin presidenttivetöisen uuden perustuslain kansanäänestyksellä, jonka äänestysprosentti oli vain 54,4 %. Uusi perustuslaki määritteli yksityisomaisuuden ihmisoi-keutena. Jaitnerin mukaan Jeltsinin ajan ”erityinen autoritarismi muodosti perustan Venäjän nykyiselle tuotanto- ja yhteiskuntamallille” (RK, 91).

Putinin ajan uutuus on yhä vahvempi nationalismi, joka toimii yhä merkittävämpänä integroivana ideologisena tekijänä. 1990-luvulla nationalismi kukoisti Jeltsinin uusliberaalin politiikan vastustajien joukossa sekä vasemmalla että oikealla, mikä lähensi konservatiivis-autoritääristä Venäjän kommunistipuoluetta ja äärioikeistoa toisiinsa. Viimeistään 2010-luvulle tultaessa nationalismi on kuitenkin vahvistunut merkittävästi myös Venäjän hallinnossa. Jaitner näkee tässä ideologisessa käänteessä valtablokin keinon vahvistaa asemiaan, kun aiemmin vallan legitimaatiolle keskeinen talouskasvu ei enää tavoita 2000-luvun alun lukemia (REW, 169). Toisaalta nationalistinen käänne on

osaltaan myös uhka valtablokkille, kuten Putinia liiallisesta lepsuudesta sotatoimissa syyttävän äärioikeiston suosio Venäjällä osoittaa (vrt. REW, 263). Olennaista Jaitnerin mukaan on se, että ennen Ukrainan sotaa nationalismi ei juuri näkynyt talouspolitiikassa. Finansialisaation kiihtyminen Putinin valtakaudella lisäsi Venäjän taloudellista uusliberalisaatiota pitkälle 2000-luvulle. (REW, 166–174.) Jaitner huomauttaa, että huono Venäjä-tuntemus – ja Venäjän kommunistisen puolueen Putinia tukeva politiikka – sai monet läntiset vasemmistolaiset näkemään Venäjän Vladimir Putinissa vastavoiman uusliberaalille kapitalismille (REW, 110).

Nationalismi on Jaitnerin mukaan yhteydessä myös venäläisten pääomafraktioiden välisiin kamppailuihin. Jaitner katsoo, että Venäjällä on kaksi kilpailevaa kehitysmallia, joista toinen perustuu kansalliseen pääomaan ja toinen ulkomaille myytäviin energiaan ja raaka-aineisiin. Kummatkin kasautumisstrategiat tukeutuvat kuitenkin niin vahvasti ekstraktivismiin, että ne ovat enemmänkin kilpailevia variantteja samasta ekstraktivistisesta kasautumismallista. Lisäksi kummatkin ovat osa samaa valtablokkia. (REW, 33.) Ukrainan sota on siirtänyt ekstraktivismiin painopistettä itään, erityisesti Kiinaan, mutta ei ole muuttanut sen perusrakenteita (REW, 236–237). Nationalistisen politiikan tukeminen on edullista teollisuuspääomalle, sillä länsisuuntautuneisuus edellyttää keskittymistä raaka-aineisiin, eikä juuri mahdollista kotimaisen teollisuuden kehittymistä.

Toisaalta ”EU:n niin kutsuttu Green New Deal tarkoittaa valtavaa uhkaa venäläiselle kehitysmallille” (REW, 219). Venäjän hyökkäyksen myötä langetetut sanktiot ovatkin venäläisen teollisuuspääoman näkökulmasta edullisia, sillä ne pakottavat valtion tukemaan kotimaista teollisuutta. Kansallinen teollisuuspääoma onkin vahvistunut Krimin valtauksesta seuranneista sanktioista alkaen (REW, 254). Siksi Jeltsinin kaudesta alkaen alakynnässä olleilla ei-ekstraktivistisillä pääomafraktioilla on intressi tukea sodan jatkumista (REW, 259). Jaitner kirjoittaakin: ”Niin paradoksaaliselta kuin se kuulostaakin: perifeeriset pääomafraktiot voivat pitkällä tähtäimellä parantaa kilpailukykyään vastakkainasetteluja hakevan ulkopoliittisen strategian avulla” (REW, 246).

Jaitnerin kirjat tarjoavat paljon materiaalia Venäjän kehityksen ymmärtämiseen, eivätkä sorru hallitsevan keskustelun kulturalistisiin tai essentialistisiin sudenkuoppiin. Tämän lisäksi *RUSSLAND: Ende einer Weltmacht* on varsinainen tilastotiedon aarreaitta. Jaitner tarjoaa myös ainakin osittaisen selityksen sodan suolle venäläisen kapitalistiluokan keskuudessa nähdessään sodan edesauttavan kansallista teollisuuspääomaa sen kamppailuissa ulkomaille orientoitunutta ekstraktivistien alojen pääomaa vastaan. Teosten puutteena voidaan nähdä niiden talouskeskeisyys, joskin ekologisen problematiikan keskeisyys on kirjojen ehdoton ansio. Venäjän ideologisen kehityksen analyysi jää osin pintapuoliseksi, samoin venäläisen vasemmiston. Kommunistipuolueen

linjasta toki ei jää epäselvyyttä: se on integraalinen osa kansalliseen teollisuuspäömaan tukeutuvaa autoritääriskonservatiivista blokkia (REW, 106). Regulaatio-teorian ja maailmanjärjestelmäänalyysin luova yhdistäminen on joka tapauksessa pirstävää, samoin kirjojen 1990-luvun merkitystä korostava aikajänne. Marxilaisille kirjat muistuttavat siitä, ettei Venäjän toimintaa voi ymmärtää yksinomaan ulkopoliittikkaan ja Naton itälaajentumiseen perustuvan analyysin avulla. Talouden rakenteiden ja sisäpoliittisten suhteiden analyysi on välttämätöntä.

Sauli Havu

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.142947>



Tutkimus & kritiikki on lisensoitu
Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-
EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisensillä.